

Р. ВІЛЛЕР.

ТЕОРІЯ

історичного пізнання.

6811

З російської мови
переклав

МИКОЛА ЗДІЗНЯК.

Відбитка з „Нашої Школи“, 1910, кн. IV.

У ЛЬВОВІ, 1911.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО.

Р. ВІЛЛЕР.

~~9~~
B-452

ТЕОРІЯ

історичного пізнання.

З російської мови
переклав

МИКОЛА ЗДІЗНЯК.

90(01)+165

1,206

~~319088~~

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 56708

Ся наука (історія) йде тим самим методом, як і геометрія, бо вона витворює сама з себе світ величин, будує сама себе з власних елементів. (Віко. Нова наука, кн. I.).

В сучасній русі філософичної думки все більше виступають наперед питання теорії пізнання. Інтерес до них містить у собі початок великої й глибокої кризи в загальному науковому методі, в науковій аналізі й розумінню явищ. Характер сеї кризи, сеї переміни дуже виразно відбивають ті науково-пізнавчі способи, котрі панували за часів, що лежать позад нас, за часів „позитивізму“.

Коли можна говорити дуже загально, позитивний напрям мало цікавився самим науково-думаючим суб'єктом; позитивізм мовчазно приймав людський розум за апарат, за групу засобів, що служать для простого й чистого відбивання зовнішніх фактів. Він мав нахил ототожнювати наші розумові означення річей з їх сутю; в наших схемах, рубриках, класифікаціях, періодизаціях позитивізм мав нахил бачити справжній порядок річий, реальні відносини самих річий; вкінці позитивізм думав знайти у вражіннях зміни або одночасности явищ, що повторюють ся, не що инше, як відбите законів руху й спів-істновання самих явищ.

Тепер загальний філософичний настрій стає иншим. Він характеризується насамперед стремлінням здати собі справу, означити, що ми самі вносимо в аперцепцію, в спостереженя фактів; з якими категоріями відступаємо ми до них; які елементи нашої психіки ми вводимо наперед, приступаючи до предмету студіювання. Він хоче означити, яка є в усьім нашій знаню про світ частина конечних і неминучих упереджень нашої думки. Він хоче знати ті психічні умовини, в котрих повстають наші представлення про реальний світ, в котрих dokonується встановленя фактів і класифікація їх. Він хоче знати, яке психологічне значіння наших висновків про взаємний звязок явищ реального світа, про їх закономірність і т. д. Він вимагає, коли можна так висловити ся, щоб ми були суддями наших власних наукових запитів.

Для окремих груп наук сі загальні теоретично-пізнавчі завдання, які висуває новіша філософія, набувають особливого, спеціального характеру. Історична наука, без сумніву, виставить свою теорію істо-

ричного пізнання. Я не певний, чи існує вже й чи вживався такий термін. Та відповідний запит в кождім разі вже ясно означився. Наведу тільки імена Зіммера, Штамлера, Діркгайма, книгу Ксенополя¹⁾, щоб показати на інтерес до теоретично-пізнавчих проблем в області суспільних наук.

В чім полягає тепер завдання цього напрямку? Без сумніву, — в аналізі, в перегляді встановлених в історії й соціології рубрик і термінів, схем і поділів, способів і методів. Такий перегляд дуже важкий.

В способі наших міркувань, в поставленю питань, в наших порівняннях та аналізах, в усій нашій термінології ми все ще підлягаємо „реалістичній“ позитивній школі, ми йдемо за її традиціями. Ми говоримо про вплив особи на суспільність і про вплив оточення на особу; говоримо про зміну суспільних станів суспільними катастрофами і про вплив подій на стани, або станів на події; говоримо про товчки вперед і про викликані ними реакції, про упадки і відродження, про перемогу моральних сил над фізичними, або навпаки — фізичних над моральними, про живучість і непереможність ідеї і т. п.

В популярній свідомості всі ці назви відповідають твердим фактам або групам фактів, про котрі припускається, що вони існують поза нами в виразних формах, все одно „навіть коли б ми на них не дивилися“. Наша робота, ніби то лежить тільки в тім, щоб відкрити їх, аперцепувати в істотних рисах, схопити в точних означеннях і потім вияснити їх відношеня. В популярній свідомості ледви чи є підозріне, що всі ці факти, групи й ряди являють ся нашими розумовими розрізами, нашими розумовими досвідами, що наша „звичайна аперцепція“, звичайне спостережене явище минулості, уявляє в себе складну комбінаційну й творчу роботу. Позитивізм ігнорував сю умову й підтримував популярну помилку. Аналіза історичних і соціологічних термінів і формул з погляду теорії пізнання мусить насамперед означити, в чім полягає ця комбінаційна робота, чим керуємося ми в наших спостереженнях.

Один приклад, узятий з історії нашої науки, покаже нам, в якій мірі факти пересувають ся, міняють барву й форму, зникають і повстають в залежності від нашої перспективи, від того, під яким кутом ми на них подивимося.

Пануюча колись теорія історичного кругообертання представляла нормою в історичній долі людскості зміну двох рухів, руху культури вгору від певної точки й руху її вниз назад, до вихідної точки; зміну відіймання від певного початкового рівня й зворотного упадку до цього

¹⁾ Xenopol, Principes fondamentaux de l'histoire, 1899. [Друге видане цієї праці, перероблене і значно розширене, вийшло в 1908 р. під заголовком La théorie de l'histoire. Прим. пер.]

рівеня; після чого мусить наступити знову нове, рівне попередньому підіймане і т. д. Теорія кругового обертання уважала за норму в історичному процесі роздроблене основної суцільної форми життя й вихідної суцільної віри людей на самостійні істнованя й індивідуальні думки, а потім поворот від анархії й роздробленя до давньої єдності.

Під впливом сього загального представлення розміщували ся факти історії Риму, історії християнської церкви, історії новоевропейських держав. Після сеї перспективи Рим ішов від монархії через аристократію й демократію знову до монархії; церква від католицької єдності віри й устрою через ереси, через анархію сект і понять, через неґацію йде до нового обєднаня, нової перемоги суцільного світогляду; на місце варварства приходить суспільна організація, культурність, котра в свою чергу витончуєть ся, веде до морального занепаду й витворює умови нового здичія, нового варварства. Таким чином, факти розміщували ся, щоб так сказати, по кривим лініям, кінці котрих знову сходили ся на певнім протязі, факти одержували своєрідні помітки, звязані з поняттями підвищення або пониження, суцільности або роздробленя, гармонії й анархії. Таким чином історик мав для своїх спостережень ніби то основний провідний плян; він мав у руках і означений тип, зразок, з котрого він міг конювати всі свої картини: се була історія Риму.

Зовсім инакше пішло спостережене, коли встановила ся теорія безконечного й послідовного поступу. Провідна лінія уявляла тепер з себе не криву, а просту, що безпереривно підіймала ся до гори. Кроки вперед, пройдені по сій лінії етапи звали ся „поліпшене“, „удосконалене“. Спостережене мусіло віднести ся чутливійше до одних фактів, ніж до иньших, виділити ті, коло котрих можна було поставити нотку „краще, ширше, людянійше“ і т. д. й іґнорувати другі, до котрих не можна було дати сеї нотки. Або ж там, де подібні ознаки відкривали ся не зразу, спостережене шукало „укритих“ позитивних егорій; за посередництвом субституції, підмінюваня пошукуваного, воно свідомо або несвідомо ратувало вірність загального закону.

Згідно з сею загальною тенденцією типом, зразком для спостереження була друга реальна історія; се була не історія Риму, що відбула по давній теорії повний круг, так або инакше скінчила свою путь, але історія нової Європи за останні 4—6 віків з її безперервним багатством, зростом людности й обміну, технікою й наукою, що швидко розвивають ся, — історія, що обіцяла багато успіхів впереди.

При такім загальнім толкованю спостережене бачило иньші факти на місце тих, які одержували ся з погляду старої теорії. Так, наприклад, воно не бачило тепер повороту до варварства, до первісного стану в добі 300 - 800 років нашої ери. Для теорії поступу не могло бути

новних прогалин, повних утрат в русі людскости. На місце встановленого давнішого факту повернення суспільности до дикого стану спостережена бачило тепер зовсім иньшій факт: німецьку свободу, мораль християнства, культурно-виховавчу організацію церкви; ось великі позитивні дані, котрі заступили місце віджилої культури, основаної на рабстві й залежности особи від держави, на моралі патріота, а не на любови до людини і т. д. (я відтворюю тільки звичайну термінологію філософічно-історичних концепцій в погляді теорії поступу). Замість занепаду нова теорія бачила виступлене нових свіжих сил, доповнене старої недосконалої культури елементами, котрі мусіли привести її до нового вищого щабля.

Те, що розміщуєть ся таким чином в ґрупах наших спостережень, не можна назвати безпосереднім і простим відбитком дійсности. Ґрупи, котрі ми зовемо фактами, не являють ся чимсь, що дано нам, що ми навивно засвоюємо або просто відкриваємо. Свідомість певного факту минулости є результатом насамперед нашої зрілости, нашої навички приймати вражінє в певнім угрупованю, звязку. Наші представлення про факти залежать від тих рамок, в котрі ми вводимо доривочні дані традиції й останків минулости. „Факти“ появляють ся й зникають в різних історичних представленнях і картинах. Факти існують для одного ока й їх нема для другого.

Наприклад, про факти „промислової революції“ в Англії кінця XVIII. ст. в науці почали говорити відносно дуже недавно. Складні частини сього представлення — явище успіхів техніки машини і способів комунікації, киданє людністю землі й рух її в фабричні центри, розширенє торговельних звязків і колоній Англії, зменшенє дрібного ремесла й розвиток домашньої індустрії й фабричної продукції — все те було відоме й зауважене ще давніше, перше ніж почали говорити про „факт промислового перевороту;“ сі явища не знову, не недавно відкриті моменти. Та моментів сих не звязували перше в одну групу, в них не бачили одного факту; той факт, який ми тепер уявляємо собі під сим збірним іменем, не існував в умах.

Навпаки, ми не бачимо тепер більше факту, який був раніше признаний в науці й звав ся „впливом на Европу хрестоносних походів“. Се була також група різнородних явищ: сюди відносили упадок папства, аристократії, розвиток лицарства, відкиданє аскетичного ідеалу і т. д. Групи сі раніше лучили під одним знаком. Для нас, завдяки иньшому плануваню, складові частини сього „факту“ стали явищами різних рядів і навіть різних діб, явищами, котрі, як нам представляєть ся, помилково були поставлені на одну площу, уложені в одну перспективу.

На перший погляд видаєть ся, що дорога історичного досліду та узагальненя йде від винайдєня, нагромадженя, співєу й класифікації но-

вого матеріалу до загальних міркувань на підставі цього матеріалу. Вдивляючись глибше, ми мусимо признати, що йдемо в даному разі майже відвратною дорогою: все одно, свідомо, чи ні, але ми приступаємо до справи самого опису або аналізу матеріалу з певним пляном чинності, котрий кінець-кінцем являєть ся цілим світоглядом. Під впливом такого плану доконуєть ся мимовільний, але певний добір фактів, їх поставлене в певний кут зору: одні йдуть проз нашу увагу, не кристалізують ся в наших представленнях, як факти; другі виступають на перший плян або освітлюють ся певною своєю стороною. Коли висловлювати ся стислійше, — під впливом такого плану доконуєть ся навіть і не добір, а витворюване фактів в нашім умі, їх формоване по пляну, по архітектурним лініям певної системи. Та ми спостерігаємо сю обставину, ми схоплюємо систему, котрій служать факти, лише коли стоїмо поза нею.

При аналізі історичних і соціологічних методів з погляду теорії пізнання доведеть ся звернути увагу на ролю сих систем в процесі історичного дослідю. Наша праця відбуваєть ся в рамках традиції, готових схем, котрі дають напрям, регулюють її, але заравом вяжуть свободу нашої думки. Коли ми приступаємо до дослідю, матеріал фактів уже розложений по відділам і розрізам; над відділами вже стоять заголовки й памятні знаки, новий матеріал доводить ся спершу поміщувати в затверді схеми, пристосовувати їх до готових форм і тонів.

Схеми й терміни, що їм відповідають, неминучо відстають від наукового руху. Спочатку вони являють ся символами живих комбінацій думки, загалом надовго переживають погляди, які їх викликали. Встане пригадати, що розклад історичного матеріалу на доби чотирьох монархій пророка Данила, що склав ся під впливом жидівсько-християнських сподівань кінця світа в рамках ще живої справжньої Римської імперії часів Авґуста й Нерона, що сей розклад існуючих діб існував до кінця XVII ст. Раз зміцнівши, терміни набувають якесь особливе жите: буди спочатку звичайними іменами, звичайними знаками, вони піби то роблять ся в розумах безспорними, загальними фактами. В них силкують ся відкрити нове значіне, їм дають нове толковане.

Нарешті терміни починають, можна би сказати, тиралізувати новий матеріал. Тут виявляєть ся особлива властивість нашої психіки — висисувати в нерухомі абстрактні величини формули й системи попередньої праці, забутої в своїх подробицях і реальнім ході: се риса, котра виявляєть ся, наприклад, в шуканю таємничого значіня й глибокої науки серед символів і переусудів, що лишили ся від старовини, або в звеличуваню традиційної мови над конкретними потребами живої мови й думки (як се було, наприклад, у представників романтизму на початку XIX.

ет.), або в обоготворенню „нерукотворної“ держави (як знову таки се трапило ся з реакціонерами початку XIX. ст.).

Силу таких символів мають насамперед означеня „віків“, чи розуміємо ми під ними століття, чи взагалі хронологічно приблизно відмежовані доби. Ми дуже добре знаємо, що між числовими періодами й змінами настроїв, понять або культурних, економічних станів нема ніякого звязку, і тим не менше, коли встановила ся характеристика віку, наприклад XVIII., або віку Людовика XIV., або віку відродження — такий вік приймає в уяві зовнішню тверду форму.

Уявляючи собі, що відкривають ся нові факти, що не підходять до тих титулів та епіграфів, які пристали до певної доби. Що буває тоді? Ми рідше признаємо ся, що наша характеристика віку була непевна, мильна. Різко зазначений його заголовок, що повстав давніше, давить нас; і ми кажемо про нові факти або нові риси: „се не йде до такого або такого віку, хоч і належить до нього хронологічно“, або „се — припізнена риса в віці“, або навпаки „передчасна“, або: „се — риса, чужа для інших явищ, що не в'язеть ся з ними органічно“.

Те, що легко піддасть ся причисленню до певного типу, ми звичайно відносимо до певного, вже наперед означеного віку. Щоб робить вражінє хитке, неусталене, яке ділить ся між двома питаннями, що вже склали ся в нашому представленню, те ми маємо нахил з дуже великою легкістю відносити до рубрики „переходових діб“. Дивним способом се означене „переходової доби“, котре нічого не означає й котре тільки свідчить про безпомічність того, хто дає означене, ніби то дає можливість дати відповідь на певний запит, щось пояснити в історичних концепціях. Раз воно надане до тої чи иншої доби, воно вже потім бере участь в нашій дальшій толкованю названої таким способом доби. Воно змушує нас кожного разу шукати в такій добі особливої плутанини, якихось особливих суперечностей, страждань, неясности, подвійности і т. д., хоч властиво плутанина, неясність і суперечности були тільки в наших понятях про неї.

Для того, щоб ілюструвати вплив на нас заголовків, класифікацій, категорій і назв, можна б було вказати на ролю термінів „реакція“, „відродженє“, „індивідуалізм“, „антачний світогляд“, „німецька] ідея свободи“ і т. д. Коли наприклад індивідуалізм — термін до того незвичайно неясний і широкий — надано як характеристичну рису Новим часам, то в попередній добі в силу протилежности почали шукати принципів примусово-суспільних, соціалістичних: їх шукали в гільдії, цеху, в міських устрою, в церкві. Дослідник накладав цехови, корпорації, місту комунітетичні принципи, щоб представити потім індивідуалізм, як вибух протесту проти них.

Скільки ентузіастичних фантазій викликало одно напів містичне слов

„відроджене“, привязане до XIV. XVI. віків. Слово знов таки, як і індивідуалізм, гнучке й в багатьма значіннями, і під нього можна підставити, що вгодно — і понятє охоти до життя, і понятє свободи духа, і картину гарячого життя суспільности, й ідею повороту людини до вимог її то відтісненої й придушеної її природи і т. п. А совісний дослідник потім мусів шукати точну межу, перший промінь сього невловимого й в багатьма значіннями „духа“, котрий вчитували й уявляли під гарним словом відроджене.

Усі ці формули й заголовки давали не тільки рамки, але викликали також певні асоціації, побуджували до дослідів в певнім напрямі або навпаки затримували розвиток думки в ньшнім напрямі.

Сплию ся на однім характеристичнім прикладі. Довго тримав ся й досі не зник термін „античний світогляд“. Під сею назвою властиво ховала ся дуже довільна характеристика понять і настроїв Грека, приблизно в V. віці: вона була складена з кавалків, з гомерівського поетичного представлення богів, з означеня художних течій часів Філія, з картини гімнастичного вихованя, нарешті трохи з прикладів міського патріотизму Греків. На підставі сеї амальґами повстало розширене представлене про якусь особливу охоту до життя у давньої людини взагалі, про гармонійність її свідомости, про рівновагу в ній духа й тіла, про центральне для неї значіне культу краси і т. д.

Тепер нема потреби критикувати се представлене, котре спирало ся на мозаїці фікцій. Вистане сказати, що навіть коли б воно й було вірне для певного історичного моменту, його не слід відривати від певного географічного й хронологічного місця. А таке саме й стало ся потім з наведеною характеристикою культурного Грека V. столітя, коли цілість сих понять означено назвою „античного світогляду“. Вона почала служити характеристикою Грека взагалі всіх часів, а потім і Римлянина, через те хиба, що Римляни дуже читали грецьку літературу мали грецьких учителів і ототожили деяких своїх богів з грецькими. Нарешті вся доба давньої середземно-морської культури й уся територія покриті були умовленим символом, котрий містить ся в словах „античний світогляд“, і термін запанував.

Тим часом для дослідника почав виявляти ся цілий ряд історичних явищ, що стояли в суперечці з сим умовним представленем. Придивляючи ся ближче, ми помічаємо наприклад до певної міри в центрі того самого столітя в грецькій історії, яке послужило підставою до характеристики, такі факти, як аскетичний і містичний напрям, спостерігаємо визначну роль пророчого сектанства. Без сих явищ не можна розуміти навіть такі „нормально античні“ фігури, як Сократ і Платон. Далі, в сій добі можна зауважити риси песимізму, настрій каєтя, на-

приклад у циніків, які багато в де чому нагадували середньовічне аскетичне чернецтво. Яке місце доводилося дати сим рисам, коли вони були констатовані в середині найбільше основної доби „античного світогляду“?

Насамперед варто звернути увагу на ту обставину, що дослідники дуже тяжко просто констатувати суперечні риси, коли певний історичний догмат зміцнено іменем і символом. Його думка мимоволі лякаєть ся й збиваєть ся. Та ось одначе факт констатовано й признано. Він ще не одержує в загальній концепції потрібної, належної йому пропорції й перспективи. Його спочатку відносять до куріозів, до дивацтв доби, до дургорядних „додаткових“ явищ.

Та, скажемо, скількисть подібних фактів зростає при дальшій досліджуваню. Вони утворюють в картині минулости окрему нитку, окрему групу, котра тягнеть ся через кілька століть і поволи, здаєть ся, зростає. Тоді силкують ся допомогти новою формулою. Доводить ся признати зазначені явища містицизму, песимізму і т. д. за вилим і навіть дуже серйозний вилим в „античному світогляді“. Так кажуть з огляду на них, се — риси, ознаки занепаду, що починаєть ся. Орфіки, Сократ, циніки і т. д. се, кажуть тепер, — попередники занепаду поганства й підготовлення християнства.

Уступку зроблено велику, але перспектива все ще під панованєм давнього терміну. Занепад розтяг ся на 6—8 століть. Та повстає питання, чи довго тяг ся розцвіт, нормальний стан. І от показуєть ся, він ледве чи не мусить бути обмежений на саме V. століть, бо попередні моменти маловідомі і неясні. Що ж се одначе за занепад, що се за хороблива криза, яка через довгий час свого треваня сама обертаєть ся в норму! Не зважаючи на ці недорічності, термін все ж робить далі свій вплив. Коли доба від Сократа до Юліана Відступника уважаєть ся добою „занепаду“ або „переходовою“, на неї переносять певні психологічні комбінації, котрі ми привикли лучити з явищами хороби, страждання, тяжкого сподіваня, душевних сумнівів і т. д.

Головний наслідок панованя утертих термінів полягає в тім, що вони ставлять явища й характеристичні риси піби на одну площу, в нерухому, фіксовану картину. Через панованє терміну „античний світогляд“ на протязі цілої грецької історії шукали якогось ідеального Геллена з основною нугою настрою й основним принципом думки. В явищах різних моментів сеї історії силкували ся відкрити якісь льогічні сполученя, якусь гармонію прикмет і т. п.

Те, що стало ся з формулою „античного світогляду“, стало ся також в понятєм „античного господарства“, і тим легше встановила ся тут схематична картина, що зовнішні рамки „античної доби“ були готові, і по аналогії здавало ся природним знайти в них також однородні го-

снодарські умови і до того близькі, відповідні до культурних. Звідси повстала умовна група господарських прикмет і образів, втиснених в одну цілість на протязі від часів Пріама й Одисея до вступу в межі імперії варварів в IV. і V. століттю по Христі. Рабська праця, зневажливе відношенє свобідних до індустриальної праці, слабість обміну й самостійність домашніх господарств, так званих ойків, які в собі виготовлювали все необхідне, ось риси, які відносили, як типові й до того тісно зв'язані між собою, до одної систематичної картини.

Тільки останніми часами почали руйнувати сю хибну картину. Головні зусилля таких учених, наприклад, як Е. Маєр, звернені до того, щоб роз'єднати стягнену в представленнях систему фактів, яка не існує в дійсности, щоб локалізувати факти після місця й часу, розрізнити, коли й де було рабство і в якій формі, коли й де був натурально-господарський ойкос і почав розвивати ся капіталізм; щоб розвіяти причіплене до терміну „античне житє“ представленє про якісь своєрідности сього житя, які ніколи більше не повторювали ся, щоб показати численні його аналогії з новоевропейською культурою. Вже з того незвичайного зацікавленя, з яким стріли ся брошури й реферати Е. Маєра, в різних, оживлених закидів, які вони викликали, можна бачити, яка велика сила застарілих рубрик, як багато вони впливають на нацям і регулюють працю історика.

Ми бачили, що в запасі уживаних нами групувань фактів, поставленя питань є формули незвичайно старі, що давно пережили той настрій, який їх викликав. Між ними можуть знайти ся такі, котрі вдержали ся від світоглядів, які давно вже зникли, вдержали ся як старі символи й реліквії, по інерції. Аналіза викриє їх невідповідність в інших наших запитах.

Як приклад подібних зацілілих уривків старих релігійних і філософічних систем можна було б навести дуже ще поширені формули про ролю в історії великих осіб.

Вистане трохи приглянути ся до сих означень, щоб побачити, що вони являють ся розвитком традиційної ідеї про героїв. Се — давнє, дуже давнє понятє про великих чудодіїв, що лишили по собі сильне вражінє, фігури котрих потрібні для нащадків, щоб пояснити важні доби й повороти в історії. Не тяжко зауважити, в якій мірі „великі“ особи в звичайних історичних характеристиках подібні до мітольоґічних героїв. Чи знаходимо ми в інших людей ще справжню віру в незвичайну ролю ґеніяльних діячів, чи подибуємо в історичних схемах більше замаскований вираз сеї ідеї в виді раціоналістичної оцінки місця й впливу ґеніїв в історії — все одно, перед нами пережиток давнього мітольоґічного погляду.

І справді: ми маємо тут той самий спосіб персоніфікації в одній особі, що творить або мислить — моменту, масового діла, цілості ідей, вчинків, інституцій, — ту саму навичку відшукувати для складної дійсності одну просту й до того персоніфіковану причину; ту саму думку, що доба або рух мусять мати свого родоначальника, свого епоніма. У нас тепер з сього погляду тільки підновлено термінологію; але по суті погляд мало чим ріжнить ся від якого небудь гомерівського. В кождім разі ми маємо ще серед історичних толковань щось рівне по своїй архаїчності до славетного фльогістону, при помочи котрого колись пояснювали горіне, або до не менше славетного „побоювання порожища“, котру надавали фізичним тілам.

Аналіза з погляду теорії пізнання мусить відкрити нам істноване в наших історичних міркованях цілого ряду наперед зроблених комбінацій, відносно котрих нам довго, може бути, і до голови не прийшло б подумати, через що ми уважаємо їх за нормальні. Сі комбінації, по листві котрих ми будуємо перспективи фактів, часто уявляють з себе не що иньше, як порівняня, метафори, тропи, реторичні звороти. Кінець кінцем вони не що иньше, як обектовані моменти нашої психіки. Подіт всеї людности на Гелленів та Юдеїв або на Дон-Кіхотів та Гамлетів, звичайно, — тільки дотепна гра теорії, але в тім же напрямі пишуть ся цілі трактати про діячів історії, про історичні нації й доби. В основі подібних історичних характеристик лежить представлене про прикмети особи, про психологічні особи, котрі поширено на цілі групи, перетворено в барви для діб.

Коли б ми схотіли прикласти до подібних комбінацій думки термін *idola*, яким Бекон означував звичайні упередження при виробленю наукових представлень, ми могли б зібрати кілька типів психологічних *idola*.

Дуже поширене наприклад мірковане по типу психологічного паралелізму. В загальних характеристиках доби реформації можна знайти таке пояснене звязку між релігійними й політичними напрямками XVI. й XVII. ст.: протестантизм уявляє з себе індивідуалізм в релігії, принцип особистої свободи й самоозначеня в області віри й думки; значить, він мусів з konieczности вести до домаганя й розвитку політичної свободи, свободного права особи в державі і т. п. Звідси робив ся висновок, що коріні європейської революції лежать в реформації. В основі сеї концепції лежить, без сумніву, думка про психічні аналогії й їх впливи: свобода політична, як представлене, аналогічна свободі віри, й через се одна викликає другу і в історичному ході ей.

Властиво кажучи, факти не вкладають ся в сю схему. Франція, ся

головна арена політичної революції, лишила ся в величезній масі своїй людности вірною католицтву. Навпаки в Німеччині, головнім полі реформації, до XIX. ст. не було руху до політичної свободи. Противники парламентаризму й політичної свободи, Стюарти були прихильні до політики релігійної свободи і т. п. Та щоб вийти з усіх сих трудностей, прихильники вище наведеної схеми допомагали собі різними комбінаціями. Адже евентуальна причина мусіла так чи инакше вийти ся з евентуальним наслідком: ідеї — так звучало додаткове, помічне пояснене — можуть впливати на простороні, через більший чи менший протяг часу; вони переходять з одної країни до другої й пускають коріне, продовжують свою роботу на новім ґрунті.

Прикладом натягання на корінь раз прийнятої психологічної комбінації може служити толковане отього факту в душі наведеної вище паралелі. В добі релігійних війн у Франції протестанти й католики по чераї, в міру того як приступали до опозиції правительству, висували революційну програму й боронили теорії політичної свободи. В публіцистиці обох партій була наука про суспільний договір і обмежене договором авторитету монарха про право народного опору незаконній або тиранічній власи аж до оправдання політичного вбийства, наука про представництво і парламентарний устрій управи; виставляли ся, нарешті, радикальні республіканські й федералістичні пляни й проєкти. По своїй невідступности й різкості гугенотські і католицькі публіцисти були майже рівні, може бути, католицькі були навіть різкіїші. Тим часом нові історики, що були під впливом вище наведеної політичної характеристики протестантизму, здебільшого витратили багато зусиль на те, щоб у Гугенотів знайти більше радикальні, рішучі й послідовні політичні принципи, ніж у їх релігійних противників.

На такій самій комбінації історичного паралелізму основані стремління істориків знайти в ранній християнській добі, в межах Римської імперії, що прийняла християнство, новий соціальний устрій, м'якший і гуманнійший, ніж в попередню поганську добу. З сього погляду, наприклад, цікаві були зусилля багатьох істориків витолкувати явища кріпацького кольтонату, звязаного з більшими маєтками, як факт соціального поступу, як факт „зросту соціальної справедливости“ в порівнаню з рабським плянтаторським господарством кінця республіки й початку імперії. Скільки було написано теплих слів з приводу того, що раб одержав хату й родину, подвіре й огнище, скільки декламацій про те, що в імя оздоровлення має не треба жалувати про загиб культури й занепад „10.000 людей вищої верстви“ — і все се під впливом тої думки, що новий етиці мусіли відповідати нові аналогічні соціальні риси.

Тут нема потреби критикувати сей погляд і вказувати наприклад

на те, що кріпацький кольтонат захопив не стільки колишніх рабів, скільки свобідних дрібних людей, селян і арендаторів, що великі господарства, основані на праці рабів, і давніше не були загальнопоширеною формою, а з другого боку існували й пізніше, в християнську добу. Нема потреби спиняти ся й на тяжких негативних сторонах вихвалюваного кріпацького ладу, на явищах іммобілізації особи, на явищах нового патріархалізму й сваволі сеньорів. Нам важно тепер зазначити тільки залежність недавнього ще толкованя кольтонату від певної типової схеми, котру можна підтягнути під понятє паралелізму.

Дуже поширений спосіб історичного паралелізму часом заступає иньший спосіб, до певної міри протилежний йому, котрий основуєть ся на понятю, сказати б, історичного зрівноваженя, доповненя. Ось приклад його приложєня. Перша половина середніх віків в середній Европі характеризуєть ся великим розвитком соціальної ерархії, сеньорату й патронату, припнженем соціально слабих, котрі віддають себе під оборону сильних і т. д. Історик ніби силкував ся зрівноважити сѣй факт: він ніби силкував ся відшукати в сучасній сим явищам обстанові зрівноважуючі, потішаючі елементи. Такі елементи він відшукував в церкві; він казав, що серед воєнчо-аристократичної феодальної суспільности церква лишила ся демократичною, що її склад в середії віки був плебейський, що вона рівнала всіх. Сі міркованя ще більше ніби то зміцняли ся тою загальною думкою, що християнство — по сути демократична наука. За ілюстрацію були два-три приклади, двох-треох людей з низших клас, котрі дійшли в церкві до становища великих ерархів. Сі приклади під впливом раз витвореного понятя ніби ставали правилом і закривали собою масу иньших, протилежних.

Ми тепер більше схиляємо ся до думки, що церква ніколи не стояла осторонь від иньших соціальных форм; що церква в кожду добу витворювала й повторяла в своєму оточєнню сучасну їй суспільність в її економічних і культурних рисах. Церковний устрій був маґнатський і феодально-кріпацький в добі сеньорату; в ньому висунули ся демократичні елементи й форми грошевого господарства в добі розвитку міст і т. д. Та не в критиці річ. Нам знову важно тепер зазначити лише впливи своєрідної психічної комбінації, котра змушувала сучасного вченого шукати в історичних картинах елементів „зрівноваженя“.

Уважно приглядаючи ся до тих вихідних представлень, котрі направляють те чи иньше поставленє, розміщенє, освітленє фактів для цілих груп або діб, ми часто спостерігаємо серед них звичайні метафори. Ось наприклад звичайне міркованє про основний мотив середньовічної готицької штуки: „Готицький собор, — читаємо ми, — виявляє в собі реліґійний дух середніх віків, стремліне у високости, в безконеч-

ність". Чи не очевидно, що тут ціле мірковане повстало з подвійного значіння слів „висота, високий“, що звичайна гра слів повернула ся в теорію? З подібного ж словесного зіставлення повстала звичайна характеристика настрою середньовікової людини, котре привикли зводити на тяжкий душевий стан, на незгоду й внутрішню боротьбу. Де в нас підстава для такого опису психології людини? Знаєть ся, найбільше в звичайному звуці слів „два“, „подвійний“, „роздвоєне“. Історик повторяє вирази: „дуалізм в понятях про духовний і матеріальний початок життя“, „боротьба двох універсальних стремлінь — папської й імператорської влади“, повторяє сі слова й починає говорити про якесь особливе роздвоєне середньовікової людини, сучасної сим подвійностям.

Властиво на метафорі спираєть ся й так звана органічна теорія розвитку держави й суспільности, взагалі органічна теорія в соціології. Порівняне суспільности з організмом, термін „органічний звязок особи з суспільністю“, що вживаєть ся як протилежність понятя про механічний звязок — усі сі порівняня, формули й антитези пустила в оборот реакційна публіцистика початку XIX. ст. Протиставляючи організм механізмови, ся публіцистика мала на увазі різко відділити свої домаганя від просвітних і революційних принципів попереднього столітя.

„Держава — механізм“ значило в її термінології: рівні права для осіб, що в своїй цілости складають верховний парід“, „держава — організм“ значило: поділ людей після давньої соціальної ерархії, підлягане особи своїй „природній“ групі, себ-то підлягане кожного своему давньому спеціальному авторитетови. Органічні звязки в перекладі на конкретнішу мову означали: кріпацьке право, цехова реґлянтація, підлягане робітників патронови, охорона шляхотської чести й шляхотських привілеїв і т. д. В простій мові се звучало грубо; зате незвичайно щасливо було діbrane слово, бо воно нагадувало про якісь кривні, нерозривні відносини, про взаємне виживлюване, про цілість життя суспільности при взаємних впливах між клітними — особами, котрі каждая з окрема являють ся мізерними й неминучо гинуть.

Порівняне мало незвичайний успіх і дало дуже довгий імпульс, який виявив ся в різних органічних теоріях, котрі потім уже відкинули реакційну тенденцію. У прихильників органічного погляду всі явища суспільного розвитку, повстане кляс, торговельний обмін, політична управа і т. д. знаходять собі аналогію в явищах органічного життя звірин, в розвитку у них кровоносних, нервової й кісткової систем, в обміні й циркуляції поживних річій і т. д. Усі сі детальні означеня органічної школи являють ся лише продовженем основної метафори, вони — часткові метафори в тім самім напрямі. Іньше питане, в яким розуміню органічні теорії помогли відшукати нові факти, класифікувати їх; праця

могла бути дуже плідна, але вихідний мотив її все ж лишаєть ся лише поетичним або реторичним зворотом.

Загальні комбінації, подібні до тих, які ми отсе навели, мають певний звязок з суспільними напрямками, хоч сей звязок і буває часто дуже слабкий. Є цілий ряд способів, котрі залежать від наших більше загальних, більше протяглих психічних навичок, котрі тяжко звести на політичні й соціальні теорії і впливи певних діб. Такі способи можуть мати вагу, як певні імпульси до спостереження, до класифікації, як способи робити розрізи матеріялу; не треба тільки забувати, що вони являють ся рамками для приймання вражень, що вони представляють наші розумові досвіди, а не реальні відносини самих річий.

До таких способів відносить ся наприклад звичайний поділ історичного матеріялу на події й на стани.

Се групує дуже природне. Або ми силкуємо ся зібрати розкидані в нашій традиції, але одночасні в дійсности явища в одну картину, на одну площу, на одну просторінь; тоді ми одержуємо стани. Тоді ми кажемо, наприклад, про середньовічну церкву, про кріпацьке право, про старий лад і т. д. Для яскравости й суцільности ми при сьому звичайно розсуваємо хронологічні рамки; беремо явища ранійші й пізнійші, так, що в наших представленнях стрічають ся разом риси й явища, котрі в дійсности існували неодноразово. Або ми силкуємо ся розвистити уривки історичної традиції, що переховала ся в історичних свідоцтвах, уживаючи иншого способу, а саме: групуємо їх в тому порядку, як вони відбували ся в часі. Тоді ми одержуємо події: події, наприклад, першого хрестового походу, події англійської революції 1642 р., доби національного зібрання у Франції 1789 р., події військової боротьби клас в середні віки і т. д. Між подіями, що йдуть одна за одною безперервно, котрі часом ми могли б розповідати або реєструвати день за днем, ми виділюємо деякі, на наш погляд особливо яскраві групи, де зміна швидша, де захоплена більша маса людей. Ми звемо їх великими подіями, подіями в справжньому значіню сього слова.

Ясно, що в сих формах подій і станів ми маємо лише два можливі розумові розрізи явищ, лише два можливі способи спостереження і класифікації. Коли вони містять у собі певну вигоду для нас, ми можемо звичайно далі розкладати весь матеріял явищ на дві групи, міняючи по черзі приложєнє обох способів. Тоді історичний виклад має приблизно такий вигляд: спочатку йде певна характеристика панованя певного стану; наприклад, старого ладу, по ній йде представленє катастрофи, ряду подій, — се революція; потім робить ся нова характеристика стану, з елементів другої доби, що доводить нас до представлення нової події, нової кризи. Коли ми робимо такий розклад матеріялу, се не зна-

чить, що під час катастрофи, подій, не тягли ся далі певні стани, або щоб в добу, яку захоплює наша характеристика станів, не відбували ся події. Зовсім ні. Річ лише в тому, що ми самі, обсерватори, по черзі переходимо на иньше місце видження.

Здавало б ся, умови сього представлення матеріялу не тяжко завважити. А тим часом постійно буває так: стани протиставляють ся подіям, але не як два наші розумові розрізи, а як протилежні реальні річи або реальні відношеня; історики часто мають нахил шукати між ними причинового звязку, ставити питанє, чому й як певний стан викликав певну подію; а властиво се значить шукати причинового звязку між результатами двох способів нашого спостереження.

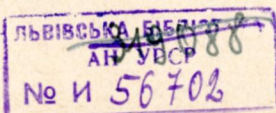
Помилка йде далі: події й стани розглядають ся, як ріжні, незалежні одно від одного реальні ряди звязаних між собою причиновим звязком явищ або відношень; для кожного ряду явищ припускаєть ся окремий закон або окремі закони. На таким розрізненню збудована одна з славетних частин теорії Конта.

У Конта поділ соціології на статистику й динаміку основуєть ся на двох цілком неоднакових принципах: по-перше, на тім, що в людській суспільности можна розрізнявати будову й функцію, анатомію її й її фізіологію, при чім першу досліджує статика, а другу динаміка. Се розрізненє доторкаєть ся методу, воно має на увазі погляд обсерватора. Який би не був зміст того, що дієть ся в досліджуваній суспільности, обсерватор розглядає її зі сторони її будови або її функціонуваня.

Та сей поділ Конта цілком сходить ся з иньшим, в котрім взято на увагу реальні відношеня. Суспільність, думає він, може перебувати в спокою або в руху: вона може підлягати порядку або поступу. Суспільному порядку властива система, гармонія, згода всіх одночасно існуючих частин, поступови властива зміна, криза. Се вже ріжниця в самих предметі, се — ріжні характери самих діб.

Одначе для Конта перша й друга ріжниця однакові. На його думку, досліджувати суспільну гармонію се те саме, що досліджувати будову суспільности; досліджувати суспільні кризи — те саме, що досліджувати функціонуванє суспільности. Закони суспільної гармонії не такі, як закони суспільних криз. Та перші одержують ся з студіюваня суспільної анатомії, другі з студіюваня суспільної фізіології. Значить, наприклад, „старий лад“ у Франції перед революцією в той самий час являєть ся нашим анатомічним розрізом, зробленим над певною суспільністю в певний момент, і разом се — сама Франція в стані спокою й соціальної гармонії, Франція перед розривом, перед кризою, в котрої тільки й починаєть ся функціонуванє суспільности.

Помилка Конта, дуже характеристична для позитивізму, тягнеть ся

під иньшими термінами і в наші часи. Ось наприклад подія історії на прагматичну й культурну, або на історію політичних подій й історію соціальних станів. Коли б се було звичайне ґруповане матеріалу для інформацій, не було б чого й говорити проти такого поділу. Та ні, багато істориків з ним лучать представлене про два неоднакові ряди явищ, в котрих панують два неоднакові закони. При сїм лише в історії станів допускаєть ся вплив масового чинника, чинність неминучої сили колективного руху, а в прагматичній припускаєть ся вплив або навіть перевага особистого чинника, ініціативи особи, вплив великих людей і т. д. В станах, міркує наприклад Лямпрехт, можна спостерегти лише конечний перехід щєблів розвитку соціального типу, й особа безсила; вона лише носитель, показчик течії; иньша річ — кризи, події, вчинки; тут особа виступає активно й направляє їх ходу.

Подібне мірковане було би неможливе, коли б з самого початку була ясно означена роля, становище самого обсерватора. Уявім, що перед нами відбував би ся який небудь швидкий рух маси істот, наприклад, бігли жовніри або верхівні, в котрім (русі) зливали ся б окремі постаті й почувала ся тільки маса; припустім далі, що ми мали б моментальні фотографії частин, ґрупи і моментів руху, в котрих ми приглядаючи ся, пізнавали би ясно окремі особи. Чи прийде нам до голови говорити, що саме в моменти, схоплені фотографією, і в тих частинах, де через знімок виступають окремі особи, сильно проявляв ся вплив особи, що навпаки в моменти або в частинах, де перед нашими очима миготіли барви й не можна було розпізнати осіб, значіне осіб саме через се було слабше або його зовсім не було? А тим часом ріжниця між „законом подій“ і „законом станів“ основана саме на такій плутанині понять.

Найбільше, може бути, доводить ся числити ся в історичних концепціях з впливом одної глибоко закоріненої в нас загально-психічної комбінації: се — той спосіб, який Авенаріус і його школа назвали інтросекцією. Інтросекцію ми подибуємо на кождім кроці. Вона полягає взагалі на тім, що позад річній, котрі ми бачимо в руху, в зміні, ми ставимо понятє якоїсь „внутрішньої“ сили й думаємо, що від неї залежить імпульс, що вона являєть ся жерелом руху й переміни. В даних нам уриваних актах і моментах, які ми бачимо, ми припускаємо результати чинности певної сили, і по сим результатам робимо висновок про чинник, якого не бачимо, але який, як нам здаєть ся, конче існує; щоб звязати уривки, які дає нам вражіне, ми вводимо розумово серед них особу, творчу енергію.

Найзвичайніша форма інтросекції, се — персоніфікація. Інтросекція може прибирати ріжнородні й складні форми. Та її особливістю завсїгди

являєть ся поділ, який ми робимо в групі аперцепованих моментів: поділ сей полягає в тім, що ми розрізняємо в такій групі елементи, які творять й яких творять, начало активне й пасивне, матерію й дух.

Інтродукція лежить, наприклад, в основі представлення про душу людини, окрему від тіла. У живої людини ми бачимо й чуємо самі рухи. Ми робимо серед них розумовий поділ, починаємо розрізнявати в них порушуючий елемент і порушуваний. Тому що результатом зміни являєть ся пересуване руки, ноги, язика, губ і т. д., себ-то того, що давніше було спокійне або було в иньшій положенню, то порушуваний елемент ми ототожнюємо з видимим і звемо його тілом, матерією; двигун треба вже віднести кудись в середину, проголосити невидним, духовним елементом, а між першим і другим ми ставимо знак причини, формулу безпосереднього впливу одного на друге.

Подібний поділ ми постійно робимо серед даних, що містять ся в наших історичних свідоцтвах. Так повстають, наприклад, міркування про вплив ідей на суспільність або про вплив великої особи на добу.

Властиво кажучи, жерела, історичні свідоцтва містять в собі лише доривочні вказівки на певні акти, відношеня, думки минулости. Особи, й саме найбільше визначні, що найяскравіше виявляють певні тенденції, являють ся для нас одинокими покажчиками суспільних течій, настроїв, ідей, діяльності інституцій минулого. Се — одинокі наші свідки, але ми хочемо також зробити їх об'єктами свого розгляду, свого суду, й ось ми поділюємо групу аперцепованих історичних вражіннь: ми починаємо вирізнявати відомі нам особи, як творчі, чинні від невідомої для нас маси, котрій ми надаємо лише пасивну аперцепцію. Одначе характеристику маси ми робимо на підставі тих самих даних життя й думки відомих для нас осіб, бо иньших даних нема; ми тільки змазуємо трохи оригінальні риси, різницю між особами, щоб з суми змазаних осіб одержати „оточене“. Ми ніби двічі використовуємо тих самих свідків, примушуючи їх виступати раз як чинник впливу, раз як об'єкт впливу. Нотим самим людям ми міркуємо про характер, силу одержаного впливу і про характер, силу зробленого впливу.

Прикладом можуть бути звичайні міркування, наприклад, про благотворний вплив гуманізму на європейську суспільність або про небезпечний вплив на умі католицького відродження XIX. ст. Як повстали сі міркування? Ми маємо в історичних свідоцтвах факти захоплення людей певної доби деякими формулами, догматами, символами, факти повторювання людьми деяких аргументів, порівнянь і т. д. Між ними є яскравіші, більше мотивовані, й блідіші, доривочні вирази настроїв і думок. Ось на сих неоднаковостях, а з другого боку на хронологічній послідовности маніфестацій і будуєть ся те роздвоєне матеріялу, котре

повертаєть ся у історика в картину „впливу“ тої чи иньшої течії на умн. В один бік відходять ранійші, яскравійші групи умових маніфестацій. Се — сама „течія“, „напрям“, наприклад, гуманізму, реформації, романтизму. В другій бік відходять пізнійші, менше послідовні, менше яскраві прояви. Се — „суспільність“, „умн“, „оточене“, котрі відчули вплив. Між першим і другим ставить ся знак інтросекції, який означаєть ся, властиво кажучи, незрозумілим, майже містичним словом „вплив“.

Та се — ще не все. Ми маємо нахил переносити відріжяване активних і пасивних елементів у внутрішнє житє особи. Дуже поширений спосіб розглядати історичного діяча, скажім для прикладу Лютра, в двох фазах житя, пасивнім й творчим: до певного моменту сього житя (наприклад, у Лютра до 95 тез або до Вормського сойму) ми розглядаємо впливи, під якими був історичний діяч, себ-то попередні ідеї, одержані ним з оточеня, вражіня, котрі ніби то мусіли формувати, означити особу; потім далі, починаючи з такого моменту і зробивши припущенє, що процес формованя особи вже скінчив ся, — ми розглядаємо особу вже в її творчій, комбінуючій діяльності, як готову силу, що скрізь проявляє себе; ми розглядаємо в сій другій фазі реатованє особи на пньших, на існуючі відносини, котрі в свою чергу представляють ся як щось неготове, що бродить і вичікує сильної організаторської руки.

Тут інтросекція поширена до розмірів широкої картини. Та основний спосіб дуже проетий: ряд вражів, ряд моментів розложено на дві групи відповідно до того типу, по яким прояви житя окремої людини ми розкладаємо на явища тіла й духа.

Попередні замітки мали на цілї зазначити лише загальний характер теоретичних проблем в області історії, що повстають останніми часами. Коли сі проблеми дійсно мають вагу й будуть виразно поставлені, теорія історичної науки вступить в новий великий період розвитку. Доби сього розвитку природно лучать ся з великими моментами філософічного, себ-то загально-наукового руху й заравом з великими змінами соціально політичної долї культурної суспільности.

Приблизно з середини XVIII. ст. історична думка обертала ся переважно в рамках окремої системи понять, за котрою лишила ся назва „філософії історії“. В філософії історії містив ся сильний релігійний норив, і вона сама була видатним продовженєм церковної системи світогляду, особливо в її католицькій формі. В філософії історії можна бачити наслідок до певної міри посмертного впливу католицизму, на-

скільки він перестав бути живою вірою для культурної суспільності й лишився лише традиційною системою для відсталих мас.

Філософія історії припускала чисто церковну ідею сполучення на землі спасеної людности в одну громаду з земним раєм впереді, з предтечами тріумфу людської культури на початку, з одною лінією всеспаваючого поступу в середині. Адже не дурно представники філософії історії говорили часом про давніх діячів людскости, як про святих в її минулості, вічно живій, подібній до церкви (Конт); або розвивали мрію про будучий перехід людського роду в нову ангельську або взагалі надземну форму (Гердер); або наближалися до представлення про остаточне тисячлітнє царство на землі (Гегель з його ідеєю блаженної старости „духа“, Конт зі своїм ученням про „фінальний“ етап, в котрий вступає людскість). Згідно з концепцією філософії історії велика громада людскости живе в кождий даний момент цілою своєю традицією разом; вона виробляє в своєму оточеню нові дороги, нові завдання, нові добра логічно й доцільно, ніби все глибше розкриваючи значіння якогось основного догмату.

В філософічно-історичних концепціях, власне кажучи, не було виясненя причинового звязку, закономірности явищ. Представлялися фази одинокого явища, метаморфози, щеплі перемоги загально-людської культури, тріумфальний похід всесвітньої історії. Чудова путь розкрита перед людьми: треба зрозуміти її напрям, її теми, її результати й тоді нам виясняться нові, може бути, останні на землі перспективи — ось що хотіла сказати ентузіастична, повна віри філософія історії.

Другий період, що тягнеться приблизно з кінця першої чверти XIX ст., період, котрий можна би назвати соціологічним — відкривається концепцією розчарованя, резигнації і з політичного і з філософічно-релігійного погляду. Покоління, що пережили революцію й реакцію, бачили в історичній долі багато повороту, занепадів, соціальних „смертей“. У них похитнулася віра в безперервність поступу. Для них висунулося на перше місце житє складних одиниць, окремих націй і суспільностей замість невразної цілості, людскости. Таким чином намінилася нова наукова ціль: розбити сю цілість на нормальні групи, відшукати дороги розвитку окремих груп, порівняти їх одна з одною, знайти між ними подібність, аналогічні щеплі й на підставі їх відшукати в розвитку груп рухові, діяльні сили, що все відновляють ся, „причини“ явищ, „чинники“ явищ. Установлене причинового звязку, причинових рядів дорожок головним чином порівнюючого дослідю, відкритє „загонів“ зміни й руху — ось формулованє основних завдань історичної науки в сїм періоді.

Соціологічний напрям вїс в представленє про історичний процес різку класифікацію; він бачив в сїм процесі еволюційні „ряди“ твердих

зарисів — право, господарство, державна й суспільна організація, культура і т. д. Між сими рядами були припущені певні відношення причин і наслідків, основних і витворених груп і т. д. Пановане сього напрямку до певної міри вийшло ся й стояло в звязку з перевагою матеріалістичної філософії. Він заравом знаходив собі підпору в великих успіхах еволюційної теорії в області природних наук.

Новий напрям в області загальної історичної думки, що повстає на наших очах, стоїть у звязку з критичним напрямом в філософії й з успіхами досвідної психології. Його можна би назвати теоретико-пізнавчим критицизмом.

В яким напрямі можуть розвинути ся його завдання, про се вже сказано. Він ставить своєю цілю виділити виразно ті елементи нашої психіки, від котрих залежить толковане історичних явищ, і з сього погляду перевірити нашу термінологію, класифікацію явищ, наші комбінації, концепції фактів. Ся праця не обмежить ся на самій аналізі. Вона мусить розкрити не тільки повстанє, спосіб утвореня наших історичних і соціологічних категорій; вона може означити їх внутрішню вартість, коли встановить значінє наших наукових занитів з погляду психічних умов, що лежать в їх підставі, коли встановить з сього погляду степеь взаємної відповідности елементів, що входять в круг всякого наукового толкованя, всякої наукової системи.

Попередня доба в науковій думці занадто настовювала на „об'єктивному“ характері фактів, які ми досліджуємо: „об'єктивні факти“ представляли в її очах тверду групу, когра тільки чекає, щоб її відкрили. Новий критицизм нагадує про існуванє цілого ряду попередніх умов при досліджуваню, через котрі те, що ми звемо об'єктивною дійсністю, треба визнати одною з суб'єктивних категорій і до того категорій змінливих що до свого змісту. Кожде покоління або ряд поколінь, звязаних загальними ідеями, кожда інтелектуальна група неминучо пристосовує до себе, до своїх припущень про будуччину, до своїх психічних упереджень всю традицію про минуле, весь історичний матеріал, можна би сказати пренарує для себе всю історію, творить для себе ідеальне минуле, начеркує для себе свою власну історичну картину. Річ в тім, щоб тримати в своїх руках плян, кермуючі лінії, по яким творять ся картини.

Віко з своїм ентузіазмом платоніка висловив сю думку в такій парадоксальній формі: „Ся наука (історія) йде тим самим методом, як і геометрія, бо вона витворює сама з себе світ величин, будує сама себе з власних елементів.“

Вийшли і продають ся в Книгарні
„Наукового Товариства ім. Шевченка“

такі книжки :

- Микола Залізник.* Король та народ. (Оповіданє про англійську революцію). У Львові, 1908. Ціна 6 сот. Стор. 16.
- Його-ж.* Велика селянська війна 1525 року. У Львові, 1908. Ціна 6 сот. Стор. 16.
- Його-ж.* Як французькі селяни собі землю добували. У Львові 1909. Ціна 6 сот. Стор. 16.
- Його-ж.* Оповіданя з історії української землі. У Львові, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 64. (З малюнками).
- Його-ж.* Російська Україна й її відродженє. У Львові, 1910. Ціна 40 сот. Стор. 72. (З малюнками).
- А. Бах.* Цар-Голод. Переклав М. Залізник. У Львові, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 90.
- Його-ж.* Економічні нариси. Частини I—III. Переклав М. Залізник. У Львові, 1910. Ціна 1 кор. 80 сот. Стор. 248.
- Н. Андрєєв.* Початки релігії. Переклав М. Залізник. У Львові, 1910. Ціна 50 сот. Стор. 82.
- М. Залізник.* Велика індустрія на полудневій Україні. У Львові, 1910. Ціна 40 сот. Стор. 18.
- Н. Виховський.* Межі капіталізму в сільському господарстві. Переклав М. Залізник. У Львові, 1909. Ціна 1 кор. Стор. 144.
- А. Олар.* Від монархії до республіки. З француської мови переклав М. Залізник. У Львові, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 64.
- Г. Моно.* Метод в історії. З франц. мови переклав М. Залізник. У Львові, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 28.
- Е. Діркгайм.* Соціологія й соціальні науки. З франц. мови переклав М. Залізник. У Львові, 1910. Ціна 20 сот. Стор. 16.
- Р. Віппер.* Теорія історичного пізнаня. Переклав М. Залізник. У Львові, 1911. Ціна 30 сот. Стор. 20.
- А. Чупров.* Кооперація в сільському господарстві. Переклав М. Залізник. У Львові, 1910. Стор. 54. Ціна 40 сот.

Ся книжка коштує 30 сот.

681288

И 56.702

1189